Veli-Pekka Viljanen

HE 54/2018 vp LAIKSI IHMISEN ELIMIEN, KUDOKSIEN JA SOLUJEN LÄÄKETIETEELLISESTÄ KÄYTÖSTÄ ANNETUN LAIN MUUTTAMISESTA

Eduskunnan perustuslakivaliokunta 21.9.2018

1. Elimen luovuttaminen

Lakiehdotuksessa mahdollistettaisiin se, että elinten luovuttajina voisivat toimia muutkin henkilöt kuin voimassa olevassa laissa tarkoitetut vastaanottajan lähiomaiset ja muut läheiset. Lakiehdotuksen 4 §:n 1 momentin mukaan täysi-ikäinen henkilö, joka kykenee päättämään hoidostaan, saa luovuttaa uusiutumattoman elimen tai uusiutumatonta kudosta sukulaisensa tai muun läheisensä sairauden tai vamman hoitoa varten. Jos vastaanottajan sukulainen tai muu läheinen ei sovellu luovuttajaksi, elimen tai kudoksen saa luovuttaa myös muu siihen sopiva täysi-ikäinen henkilö, joka kykenee päättämään hoidostaan.

Käytännössä kyse olisi hallituksen esityksen mukaan elävän henkilön toisen munuaisen luovuttamisesta. Hallituksen esityksen perusteluissa arvioidaan, että elävältä luovuttajalta tapahtuvien luovutusten määrän arvioidaan ehdotettujen säännösten myötä lisääntyvän noin 30 luovutuksella vuosittain (HE, s. 33). Perustelujen mukaan munuaissiirtoa pidetään loppuvaiheen munuaissairauden parhaana hoitomuotona siihen soveltuville potilaille. Suomessa munuaissiirrettä odottaa noin 400 potilasta, kun tehtävien munuaissiirtojen määrä on vuosittain noin 200 – 250. Pitkä odotusaika dialyysihoidossa heikentää potilaan ja siirteen ennustetta. Potilaita kuolee vuosittain siirtoa odottaessaan tai joudutaan poistamaan siirtolistalta sairauksien ja heikentyneen yleiskunnon vuoksi (HE, s. 25). Ehdotetulla sääntelyllä turvattaisiin perustuslain 7 §:ssä säädettyä oikeutta elämään. Se toteuttaisi myös perustuslain 19 §:n 3 momentissa säädettyä julkisen vallan velvollisuutta turvata jokaiselle riittävät terveyspalvelut ja edistää väestön terveyttä. Sääntelylle on siten poikkeuksellisen painavia ja perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttäviä perusteita (ks. myös PeVL 24/2010 vp, s. 2-3).

Ihmisoikeuksista ja biolääketieteestä tehdyn yleissopimuksen lisäpöytäkirja ihmisalkuperää olevien elinten ja kudosten siirroista (SopS 23-24/2010) määrittelee, milloin elimen saa irrottaa elävältä luovuttajalta. Pöytäkirjan 10 artiklan mukaan elimen saa irrottaa elävältä luovuttajalta

sellaista vastaanottajaa varten, johon luovuttajalla on laissa määritelty läheinen henkilökohtainen suhde, tai jollei tällaista suhdetta ole, ainoastaan laissa määritellyin edellytyksin ja toimivaltaisen riippumattoman tahon hyväksyttyä irrottamisen.

Lisäpöytäkirjaa selitysmuistiossa (Explanatory Report) läheisen henkilökohtaisen suhteen katsotaan käsittävän esimerkiksi ydinperheen, vanhemmat, veljet, sisarukset, puolisot, pitkäaikaiset kumppanit, kummivanhemmat ja läheiset henkilökohtaiset ystävät (muistion kohta 63). Lisäpöytäkirja mahdollistaa kuitenkin elimen luovutukset muiltakin henkilöiltä edellyttäen, että kansallisessa laissa määritellään ehdot tällaisille luovutuksille. Tämä edellyttää riippumattoman elimen, esimerkiksi eettisen komitean, suorittamaa tapauskohtaista arviointia. Arvioinnissa on varmistettava, että laissa luovutukselle asetetut edellytykset täyttyvät ja ettei henkilöä ole esimerkiksi pakotettu tai painostettu luovutukseen. Tällaiset säännökset nähdään muistiossa tärkeinä takeina mahdollista elinkauppaa tai painostusta vastaan (kohta 64).

Ehdotetun 4 §:n 3 momentin mukaan elimen tai kudoksen irrottamiseen tulee olla Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontaviraston lupa. Luvan myöntäminen edellyttää laissa säädettyjen edellytysten täyttymistä ja sitä, että elimen irrottaminen on vastaanottajan hoidon kannalta perusteltua (22 §). Lisäksi luovuttajan sopivuuden arvioimiseksi hänelle tulee tehdä terveydenhuollossa tutkimukset ja selvitykset, joiden tarkoituksena on varmistaa luovutuksen turvallisuus sekä sen vapaaehtoisuus ja se, ettei luovutukseen liity taloudellisen edun hankkimista tai tarjoamista (4 § 2 mom.).

Olennaista arvioitaessa lakiehdotuksen perustuslainmukaisuutta on se, että elimen luovuttaminen olisi aina aidosti vapaaehtoista. Kudoslain (101/2001) 3 §:n mukaan elimen irrottamiselle tulee aina olla luovuttajan kirjallinen, tietoon perustuva suostumus. Luovuttajalla on oikeus syytä ilmoittamatta peruuttaa suostumuksensa milloin tahansa ennen elimen irrottamista. Lakiehdotuksen 4 § edellyttäisi aina sitä, että elimen luovuttaja on täysi-ikäinen henkilö, joka kykenee päättämään hoidostaan. Vapaaehtoisuuden aitoutta varmistaa myös kudoslain 18 §:n säännös, jonka mukaan elimen irrottamisesta ja käytöstä ei saa luvata eikä suorittaa luovuttajalle tai hänen oikeudenomistajalleen palkkiota.

Hallituksen esityksen säätämisjärjestysperusteluissa esitetään tulkinta, jonka mukaan elimen luovuttaminen toisen henkilön sairauden tai vamman hoitoa varten voidaan nähdä ”eräänlaisena suostumuspohjaisena rajoituksena” perustuslain 7 ja 10 §:ssä säädettyihin perusoikeuksiin, erityisesti rajoituksena henkilökohtaiseen koskemattomuuteen (HE, s. 46-47). Pidän tällaista muotoilua ongelmallisena: jos henkilö täysin vapaaehtoisesti on valmis auttamaan toista

henkilöä luovuttamalla tälle munuaisen, ei kyse ole luovuttajan perustuslaissa turvatun henkilökohtaisen koskemattomuuden rajoituksesta varsinaisessa mielessä. Pikemminkin tässä korostuu luovuttajan oikeus vapaasti määrätä itsestään ja ruumiistaan (PL 7 ja 10 §), jota ehdotettu sääntely toteuttaa. Eri asia on, että julkiselle vallalle voidaan johtaa perustuslaista velvoitteita huolehtia myös siitä, ettei luovuttajan henki tai terveys vakavasti vaarannu luovutuksen johdosta (PL 7 §, PL 19 § 3 mom.), ja tässä tarkoituksessa myös rajoittaa henkilön oikeutta vapaasti päättää elimen luovuttamisesta toiselle.

Merkityksellinen sääntelyn perustuslainmukaisuuden arvioinnin kannalta onkin kudoslain 2 §:n 2 momentin säännös. Sen mukaan elin saadaan irrottaa vain, jos irrottaminen ei aiheuta luovuttajalle vakavaa terveydellistä vaaraa eikä vakavaa haittaa, jos vastaanottajan hoitamiseksi ei ole käytettävissä muuta yhtä tehokasta hoitoa kuin elinsiirto sekä jos sopivaa elintä ei ole saatavissa kuolleelta luovuttajalta tai jos tulosten odotetaan olevan huomattavasti paremmat kuin kuolleelta luovuttajalta saadun siirron tulokset. Säännöksellä varmistetaan sitä, ettei luovuttajalle elimen luovutuksesta muodostuva haitta muodostu kohtuuttomaksi eikä vaaranna vakavasti hänen henkeään ja terveyttään.

Kun otetaan huomioon yhtäältä ehdotetun elinten luovuttajapiirin laajentamisen taustalla olevat, poikkeuksellisen painavat perusoikeuksiin palautuvat perusteet sekä toisaalta luovutuksen perustuminen vapaaehtoisuuteen ja sääntelyn sisältämät menettelylliset takeet, ei ehdotus muodostu arvioni mukaan valtiosääntöoikeudellisesti ongelmalliseksi. Katson myös, että sääntely täyttää biolääketiedesopimuksen ja sen ihmisalkuperää olevien elinten ja kudosten siirrosta tehdyn lisäpöytäkirjan elimen irrottamiselle eläviltä henkilöiltä asettamat vaatimukset ja on siten sopusoinnussa Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa.

Muilta osin lakiehdotukseen ei sisälly nähdäkseni sellaisia muutoksia nykyiseen lakiin, jotka edellyttäisivät erillistä perustuslakiarviota.

2. Muuta

Perustuslakivaliokunta on vuoden 2010 valtiopäivillä kiinnittänyt huomiota siihen, että ihmisen elimien, kudoksien ja solujen lääketieteellisestä käytöstä annetun lain 8 §:n 2 momentin mukaan kuolema on todettava siten kuin sosiaali- ja terveysministeriön asetuksella säädetään. Ottaen huomioon perustuslain 7 §:n säännökset oikeudesta elämään ja 80 §:n 1 momentin säännöksen, jonka mukaan yksilön oikeuksien ja velvollisuuksien perusteista on säädettävä lailla,

valiokunta piti välttämättömänä, että valtioneuvoston piirissä ryhdytään välittömästi toimenpiteisiin kuoleman toteamista koskevan perussäännöksen säätämiseksi lain tasolla (PeVL 24/2010 vp, s. 4).

Valiokunnan tuolloisesta kannanotosta huolimatta kudoslakia ei tältä osin ole korjattu vastaamaan perustuslain vaatimuksia, vaan lain 8 §:n 2 momentin asetuksenantovaltuus on ennallaan ja kuoleman toteamisesta säädetään edelleen sosiaali- ja terveysministeriön asetuksella (27/2004). Tämän vuoksi olisi perusteltua, että perustuslakivaliokunta tässä yhteydessä uudistaisi aikaisemmin esittämänsä kannan ja kiirehtisi painokkaasti perustuslainvastaisen asiantilan pikaista korjaamista.